Gery Klára

Oscar Halecki gondolatai az európai társadalomfejlődésről a kereszténység tükrében

Az európai, nyugati kultúrkör alapját az ókor görög-római humanizmusa és a kereszténység együttesen alkotja. Míg az egyik a világira, a másik az egyházira helyezi a hangsúlyt – ezen ellentét feloldására fogalmazódott meg először az európai egység gondolata. A kereszténység elterjedése akkora összefogó erőt jelentett a kor Európájában, amekkorát sem előtte, sem utána nem tudott felmutatni más, világi hatalom. Hiába vált keleti és nyugati, bizánci és római ágra, kezdetben, a VIII. századig az egység ereje nagyobb volt a belső megosztottságnál. Később az elkülönülés kapott nagyobb szerepet, ám a nyugati részen ismét megjelent a Nagy Károly frank uralkodó birodalma által képviselt egység: kialakult az egységes Európa magja. A X. századra létrejött az európai közösség, melynek legfőbb elemét a következő századokban a keresztény kultúra jelentette. A XII. századtól fokozatosan utat tört magának a nacionalizmus, ám ezzel párhuzamosan megjelent az európai egység új eszméje, a föderalizmus is. A nemzeti fejlődés az egyház egyetemességével ellentétes, meghatározó jelentőségű folyamat volt, és a középkori török hódításokkal, valamint a reformációval súlyosbítva az európai egység szinte teljes megszűnéséhez vezetett. Az egymással politikailag és vallásilag versengő államok a késő középkortól kezdve csupán rövid életű szövetségi rendszereket voltak képesek létrehozni – egészen a XX. század második feléig.

Az ezen korszakokon átívelő megosztottságokat és egységtörekvéseket kíséri végig a tanulmány Oscar Halecki lengyel történész munkásságára alapozva, Európa történelmét a kereszténység szempontjából mutatva be.

Előszó

A tanulmány célja, hogy Európa történelmét végigkísérve bemutassa a kontinensen különböző korszakokban megjelent egységtörekvéseket, illetve megosztottságokat. A két jelenség egymásból következő, egymást kiegészítő folyamat – Európa a kezdetektől fogva mind a mai napig állandó mozgásban van, csupán az utóbbi évek, évtizedek eseményei mutatnak némi stabilizálódást. A történelmi folyamatokat a tanulmány az ókortól kezdődően, Oscar Halecki lengyel történész *Európa millenniuma* c. könyvének alapján veszi górcső alá egy első látásra szokatlan nézőpontból, a kereszténység történetének szempontjából.[1]

Oscar Halecki, lengyel történész 1891 és 1973 között élt. 1939-ig Varsóban, egyetemi tanárként dolgozott, majd az Egyesült Államokba emigrált. Attól kezdve New Yorkban, a Columbia és a

[1] Halecki Oscar [1993]: *Európa millenniuma*. Századvég, Budapest. Mivel a tanulmány Halecki e könyvén alapul, így a hivatkozásokban általában csak az ettől különböző források kerülnek feltüntetésre.

jezsuita Fordham egyetemeken tanított. Történészként az Egyesült Államokban is Európa, szűkebb régióként pedig Közép-Kelet-Európa történetével, az itt élő népek, nemzetek sorsával foglalkozott.[2]

Munkásságára jellemző a keresztény megközelítés: Európa történelmét, az egységgondolatokat elemezve kiindulópontja, alapvető szempontja sok esetben a kereszténység volt. Föderalista gondolkodóként közösséget vállalt az európai civilizációval és annak különböző, múlt- és jelenbeli egységtörekvéseivel. *Európa millenniuma* című, 1963-ban írt munkájában az európai kontinens történelmét a kereszténység szempontjából mutatja be, rávilágítva arra, milyen fontos szerepet játszott e világvallás a korabeli Európa létrejöttében és alakulásában.

I. Bevezetés

Halecki a „millennium" szó különféle jelentéseit különbözteti meg. Véleménye szerint a szó egyaránt jelenti az ezer évvel korábban történt jelentős eseményeket és azok felidézését, illetve az ezer évig tartó, folyamatos fejlődést. Az előbbi esetben arra kell ügyelnünk, hogy – mivel az események nagyon távol esnek a jelentől – ne hangsúlyozzuk túl a történések jelentőségét, tehát figyeljünk arra, hogy a kort több, egymásból következő vagy térben párhuzamos változás is jellemezze. Ez ugyanis biztosan mutatja az adott események jelentős voltát. A második értelmezés szerint a hangsúlyos elem az, hogy az adott ezer éves időszakot ugyanazon alapproblémák és maradandó hatású eszmék határozzák meg. Eszerint a megközelítés szerint kerül előtérbe a történelem keresztény értelmezése, valamint annak erkölcsi értékeket hangsúlyozó megközelítésmódja. A történész értelmezésében ugyanis Európa történelme hosszú időn keresztül a kereszténység történelmével volt azonos. Halecki ezen kívül egy harmadik, szimbolikus jelentést is kölcsönöz a millenniumnak: az örökkévalóság eszméjét próbálja megfoghatóvá tenni általa.[3]

Ezen értelmezések után következzék Európa és fejlődése, a mindenkori egységgondolatok és törekvések bemutatása. A történelmi események kronologikus ismertetése helyett a tanulmány inkább azon nézőpontokra és elméletekre fekteti a hangsúlyt, melyek Halecki gondolkodásában kiemelt helyen szerepelnek.

II. A nyugati civilizáció és kultúra alapjai

A történész az európai tradíciót, a nyugati kultúrát kettős alapra helyezi: egyfelől az antik görög-római humanizmus, másfelől a kereszténység alapjára – ezen két alkotóelem összefonódásából

---

[2] Halecki főbb művei (zárójelben a megjelenés éve):
- Das Nationalitätenproblem im alten Polen /A nemzetiségi probléma a régi Lengyelországban / (1916);
- Dzieje Unii Jagiellońskiej /A Jagelló-unió története/ (1919);
- Rome et Byzance au temps du grand schisme d'Occident /Róma és Bizánc a nagy nyugati egyházszakadás korában/ (1937);
- A History of Poland /Lengyelország története/ (1942, 1961);
- The Crusade of Varna /A várnai keresztes hadjárat/ (1943);
- Borderlands of Western Civilizations /A nyugati civilizáció peremén/ (1952);
- From Florence to Brest: 1453-1596 /Firenzétől Brestig: 1453-1596/ (1958);
- The Limits and Divisions of European History /Az európai történelem határai és megosztottságai/ (1962);
- The Millennium of Europe /Európa millenniuma / (1963);
- Jadwiga of Anjou: the Rise of East Central Europe /Anjou Jadwiga: Kelet-Közép-Európa felemelkedése/ (1991).

[3] Halecki [1993] 22. o.

alakult ki a nyugati civilizációra máig jellemző kultúra. A kettős alapon túl maga az első elem is kettősséget hordoz magában: ugyanis, míg a görög városállamok egymástól független politikai egységeket alkottak, addig a Római Birodalmat kezdettől a politikai befolyás egész Mediterrán-medencére való kiterjesztésének szándéka jellemezte. A görög városállamok ezen kívül sokkal inkább ki voltak téve az ázsiai és főként kis-ázsiai hatásoknak, befolyásoknak, mint a nyugatabbra fekvő Appennini-félsziget települései. Ezekből az okokból kifolyóan a két kultúrkörben nem alakulhatott ki a humanizmusnak teljesen megegyező értelmezése.[4]

Az első pilléren belül jelen lévő kettősségen túlmenően a görög-római humanizmus és a kereszténység között is található ellentét. Míg az első a földi létre, addig a második az örökkévalóságra koncentrál. Az egyik a világi hatalom, a másik Isten iránt követel meg feltétlen hűséget – ugyanakkor mindkettő elfogadja és tiszteli a szellemi értékeket, a keresztény életszemléletet, ami a történész szerint fontos párhuzam. Halecki rávilágít arra, hogy ennek a kettősségnek a feloldására többen is kísérletet tettek a történelem folyamán. Közülük az első ismertebb Szent Ágoston volt, aki *De civitate Dei* című, az első történelemfilozófiai munkának tekinthető művében megpróbálta összebékíteni az egyházi és a világi hatalmat**.** Hangsúlyozza, hogy amennyiben az állam nem sérti meg az isteni törvényeket, semmi akadálya annak, hogy valaki hűséges legyen a világi hatalomhoz, miközben a *civitas Dei*-nek, vagyis azok közösségének, akik teljes hűséget fogadtak Istennek, is tagja. Innen eredeztethető a középkorban sokat hangoztatott „két hatalom elmélete", azaz az egyházi és a világi hatalom különválasztása, egymástól való elhatárolása. A vallási dolgokban a császár van alárendelve a főpapságnak, míg világi téren az egyháziak a császárnak. Mindkettő részesedik tehát Krisztus uralmában, amely egyaránt magában foglalja az *imperium*ot és a *sacerdotium*ot.[5]

Szent Ágoston fogalmazta meg a *rerum omnium* békéjét, a tulajdonképpeni nemzetközi békét is első ízben. Ez a világi szférában létrehozandó egyetemes közösség által érhető el, mely elősegítené az isteni eszmék megvalósulását. Végső soron – mondja Halecki – ez tekinthető az európai egységgondolat első megjelenésének.

Az előzőekből látható, hogy az antik görög és római tradíciók kialakulása után a nyugati civilizáció megteremtéséhez vezető következő, döntő lépés a kereszténység felvétele volt.

III. A kereszténység megjelenése

A kereszténység kialakulása fontos mérföldkő az európai történelemben. Ezt az a tény is jelzi, hogy időszámításunkat is ehhez igazítjuk – Krisztus előttről és utánról beszélünk (illetve, ha „időszámításunk" előttet vagy utánt használunk, akkor is Jézus születését vesszük alapul). Ezen túlmenően viszont ez a vallás olyan és akkora területeket hódított meg, amekkorát egy világi birodalom soha nem volt képes. A Római Birodalom, azon belül is a Caesar uralkodásától kezdve mind nagyobb mértékű hódítások nyomán egyre növekvő területek, döntő lépést jelentettek Európa földrajzi értelemben vett kialakulása felé. A Birodalom azonban nem tudott tartós békét teremteni a fennhatósága alá tartozó területeken, amelyeknek a terjeszkedések ellenére is megmaradtak a csupán a kontinens egy részét magában foglaló régióra korlátozódó határai.[6]

A kereszténység ugyan Kis-Ázsiában jött létre (Jézus ezeken a területeken élt és tanított), de mint ahogy Halecki rámutat, a korszak ekkor fejlett központjai – Athén és Róma – ettől nyugatra voltak találhatók. Így logikus volt, hogy az új vallás is erre terjed, súlypontja ebbe az irányba tolódik el. Athén

[4] Halecki [1962] 35. o.
[5] Gergely [1982] 47. o.
[6] Halecki [1962] 54. o.

nem volt politikai hatalom, ellenben nagy szellemi örökséggel, filozófiai tudással rendelkezett, így megteremtette a keresztény teológia alapjait. Róma pedig politikai központi minőségében, illetve, mert távolabb volt az ázsiai hatásoktól, alkalmasabbnak bizonyult a keresztény tanok elfogadtatására és irányítására. Ezt tükrözi az a tény is, hogy a pápai hatalom kontinuitása immár 2000 éve töretlen.

Az I. századi, ún. paulinus keresztény közösség még korántsem volt olyan mértékben centralizált, mint a későbbi koroké. Ekkor a vándorprédikátorokon, más néven apostolokon kívül a keresztény tanokat a gyülekezet helyben élő papjai, az ún. próféták terjesztették. A közösségben a presbiterek rendelkeztek elsőbbséggel, ám ez elsősorban a koruknak kijáró tiszteleten alapult, véleményüket főként ebből kifolyólag tekintették mérvadónak. A II. században viszont fokozatosan kialakultak a kereszténység szervezeti keretei. A korábban csupán a pénztár és a közös vagyon kezelésével megbízott püspökök mindinkább fontos szerephez jutottak, a század közepétől már a keresztény gyülekezet fő tisztségviselőjévé és abszolút tekintélyévé váltak. A püspökség intézményével együtt kialakult az egyház is, amely mind hittételek, mind szervezeti elvek tekintetében az egységességre törekedett. Mivel a kereszténység mint vallás eleve az államtól különálló, önálló szervezetet alkotott, lehetővé vált a két – politikai, illetve vallási – hatalom együttműködése. A megerősödő kereszténység ezáltal elvileg alkalmassá vált a birodalom válságának elhárítására.[7]

IV. Kelet és Nyugat közti különbségek

A III. század elején a Római Birodalomban mindinkább a válság jelei mutatkoztak: különvált a latin jellegű nyugati és a görög jellegű keleti rész, a főváros is Bizáncba került. A két területen egymástól eltérő keresztény kultúra fejlődött ki, mely dogmatikájában, szertartásrendjében és liturgiájában is különbözött. Bizáncban egyre erősödött az ázsiai és gyengült a latin hatás. Ugyanakkor a különválás utáni első időszakban Kelet és Nyugat még együtt harcolt az iszlám ellen, az egység ereje nagyobb volt a belső megosztottságénál, a belső harc jelentéktelennek volt mondható.

Az állam és a kereszténység összekapcsolódásából viszont az következett, hogy a politikai hatalom mindinkább beleavatkozott az egyházi, hitbeli kérdésekbe. Az egyházi közigazgatás szervezetét a birodalmi provincia-beosztással összhangban alakították ki. Egy-egy, a Birodalmon belüli gazdasági vagy kulturális központban megjelentek és fokozatosan megerősödtek a központi tanoktól eltérő nézeteket valló, némely dogmában más tanításokat követő eretnek mozgalmak**.** Ennek következtében a frissen kialakult katolikus egyház egysége is kezdett megbomlani. Bizánc nemcsak világi, hanem vallási síkon is megerősödött. Constantinus császár uralkodása alatt a Római Birodalom politikai és szellemi súlypontja végleg Keletre tolódott. A keresztény kultúra egyik központja így Bizánc, a másik Alexandria lett. 451-ben a chalcedoni zsinat kimondta: „Konstantinápolyt Keleten minden tekintetben az első hely illeti meg, püspöke rangban és tekintélyben egyenlő Rómával”.[8] Végleges formát öltött az öt patriarchátus: a nyugati Róma, valamint a keleti Konstantinápoly és a neki alárendelt Alexandria, Antiochia és Jeruzsálem. Halecki szerint a történelmi tények és események ismeretében bátran kijelenthető, hogy a Róma és Bizánc közti egyenrangúsítás és elkülönülés híven tükrözte az ekkorra kialakult (egyház)politikai helyzetet.[9]

Egyházi téren a változások a VI-VII. század fordulóján váltak különösen érzékelhetővé. Az 590-604 között regnáló Nagy Szent Gergely pápa gyökeresen megreformálta az egyházszervezetet, kialakítva az azóta is a Vatikán központi kormányzataként funkcionáló Kúriát. Uralkodásának

[7] Gergely [1982] 16-25. o.
[8] Gergely [1982] 43. o.
[9] Halecki [1995] 25. o.

idejére már egy szétszórt, de nagy kiterjedésű egyházi földbirtok, a folyamatosan alakuló *Patrimunium Sancti Petri* igazgatása is a pápa alá tartozott. Ekkor kezdett a római főpapság zárt renddé formálódni, és kizárólagos igényt tartani a pápaválasztásra. Gergely pápa államszervező tevékenységének eredményei teremtették meg tehát a Nyugat vallási univerzalizmusát.[10]

Ennek eszméjét szolgálta az újonnan megjelenő szerzetesség, amely a pogányok keresztény hitre térítését tekintette egyik fő céljának. A germán népek katolizálásának programját Gergely pápa hirdette meg, a szerzetes missziók figyelmének középpontjába a frankokat állítva. A sikeres térítő tevékenységet követően a már korábban feudális alapokon nyugvó frank királyság immár a katolikus egyház védelmében – és nevében – terjeszkedhetett az Ibériai-félszigeten és a germán területeken.[11]

Ebben az időszakban, a VIII. században történt az a változás, ami döntő hatással volt a kereszténység és az európai történelem további menetére: a Kelet és Nyugat közti megosztottság nagyobbá, fontosabbá vált az egység erejénél. Az egy évszázaddal korábban keresztény hitre tért frank királyok az Ibériai-félszigeten legyőzték az arab hódítókat, megállítva ezzel az iszlám előretörését. A frankok immár elég erősek voltak ahhoz, hogy kialakítsák a Bizánctól független nyugati közösség eszméjét. Fontos eseményt jelentett ebben, hogy 756-ban Pippin frank király nagyobb területet ajándékozott a pápaságnak, és Rómát a pápai állam fővárosává tette. Ezen a területen így megszűnt a bizánci befolyás és ezáltal ténylegesen is megszületett a Pápai Állam. Pippin ezen kívül *Patricius Romanorum*ként a római egyház védője lett[12]: a szövetség a frank királyt a pápa fegyveres oltalmazására kötelezte, a katolikus egyházfő segítségével viszont a frank uralkodó létrehozta az első öröklődő feudális keresztény monarchiát Európában.

A VIII. század elejére a volt Nyugat-római Birodalom területén kialakult a katolikus vallási egység. A vallási jellegű univerzalizmus mellett a frank birodalom keretei között egyre inkább megfogalmazódott a politikai egyetemesség igénye is. Amikor 800-ban Nagy Károly frank uralkodót III. Leó pápa császárrá koronázta, egyúttal elismerte hatalmának egyetemes jellegét is. Ezek az események mind jobban kiélezték a Róma és Bizánc közti feszültséget.

Mint ahogy Halecki leírja, a következő időszakot Európa történelmében a Karoling- és a bizánci Európa egymás mellett, illetve egymással szemben való élése jellemezte. Nagy Károly korában a frank birodalom megerősödött: az általa ellenőrzött területek nagyjából egybeestek a XX. század közepén létrejött „hatok Európájának" területével. A császárt mind kortársai, mind a történész Európa atyjának nevezi, ugyanis uralkodásának időszakára tehető az egységes Európa magjának, központjának kialakulása. Ám az uralkodó halála után birodalma nem tudta fenntartani az egységet, és miközben Bizánc újfent megerősödött, a frank birodalom széthullott. Ennélfogva ismét erőre kapott a politikai, illetve a vallási rivalizálás. Az egyre inkább elhatalmasodó anarchiából a felemelkedő német-római császári hatalom szabadította ki a pápaságot.

A helyzetet csupán bonyolultabbá tette, hogy Kelet-Európa területén ezekben a századokban jelent meg egy, a Kelet és Nyugat közti harmadik erő: a szlávok. Először az összekötő kapocs szerepét töltötték be a római és a bizánci világ között: területükön mindkét keresztény tábor térített, békésen megférve egymás mellett. Sőt, Bizánc még külön szláv nyelvű liturgiát is létrehozott számukra. A X. századig tehát ez a terület, a Nagy-Morva Állam területe az európai keresztény közösség meghosszabbításaként funkcionált. Ám ekkor (nem kis mértékben a szláv nyelvű liturgia elterjedésének köszönhetően) a szláv világon belül is bekövetkezett a korábban Róma és Bizánc

[10] Brown [1999] 133-148. o.
[11] Gergely [1982] 56-57. o.
[12] Gergely [1982] 63. o.

között megfigyelhető kulturális szakadás. Ezt követően – többek között a magyar honfoglalók jóvoltából – a szláv világ területileg is kettészakadt.[13]

V. Európa millenniuma a X. században

A X. század több szempontból is millenniumot jelöl. A század folyamán – mutat rá Halecki – kialakultak a kereszténység határai, melyek ekkor már egybeestek Európa földrajzi határaival. Így zárult le a kontinens kialakulásához vezető folyamat, létrejött az európai közösség és kezdetét vette Európa millenniuma.

A millennium Kelet-Európa számára volt fontosabb, mivel itt a kezdeteket jelölte, míg Nyugat-Európában csupán fordulópontot. Kelet-Európában ugyanis a X. század folyamán több, a térség fejlődésében később fontos szerepet játszó birodalom is keresztény hitre tért. Csehország, a Nagy-Morva Állam örököse már a morva időktől kezdve keresztény volt, és a Német-Római Birodalom tagjaként is sikerült megőriznie szláv jellegét. Mellé sorakozott fel a század folyamán Horvátország, Lengyelország, Magyarország, valamint a Kijevi Rusz. Horvátország uralkodója 925-ben kapott királyi koronát a pápától, amivel egy máig szilárd katolikus alapokon nyugvó államot teremtett meg. Lengyelország, amely nem olvadt bele a Német-Római Birodalomba, 966-ban tért keresztény hitre, míg Magyarország a 970-es években követte őt. A Kijevi Ruszt 988-tól lehetett véglegesen keresztténynek tekinteni, ám míg az eddig említett államok a nyugati, latin rítus szerinti kereszténységet választották, Kijev a keleti, bizánci rítus mellett döntött. Így immár Európa keleti területein is kialakult a vallási dualizmus, és a latin és görög egyházak közti versengés.[14]

Nyugat-Európában ezzel szemben megerősödött a Róma vezette kereszténység. Anglián és Franciaországon kívül immár az Ibériai-félsziget északi része is függetlenné vált, és ezen a muzulmánoktól visszahódított területen is teret nyert a keresztény vallás – sőt, az előzményekből adódóan annak egy harcosabb, militánsabb formája. Itália területén ezen kívül megszilárdult két olyan állam, melyek mindegyike fontos szerepet töltött be a későbbiekben a térség alakításában: a Pápai Állam (mely változatlan formában fennállt 1870-ig) és a Velencei Köztársaság (mely 1797-ig létezett). A megerősödő Német-Római Birodalom pedig új célt tűzött maga elé: Európa észak-keleti területeinek integrálását a nyugati, keresztény kultúrába. Az északi országok számára is a millennium jelentette tehát a kezdetet, de – hangsúlyozza a történész – itt az átmenet nagyon fokozatos volt**.** A terület Kelet-Európával ellentétben csak évszázadok alatt, erőszakos térítés hatására tért át teljes egészében a keresztény hitre.

Bizánc és a Német-Római Birodalom versengésében is fordulópontot jelenthetett volna az 1000. év: III. Ottó német-római császár ugyanis közeledett a keleti térséghez, tartós és jó kapcsolatot szeretett volna kialakítani II. Baszileiosz bizánci császárral. Terve az volt, hogy a keresztény elvek nemzetközi kapcsolatokon keresztül való érvényesítése révén valósítsa meg Európa tartós integrációját. Ám Ottó 1002-ben váratlanul meghalt, utóda, II. Henrik pedig elvetette politikai koncepcióját, és a két hatalom közti versengés ismét kiújult.

VI. A keresztény nemzetközösség

Mindezen ellentétek ellenére a XI. és XIII. század között az európai közösség vagy ahogy ekkor nevezték, *respublica Christiana* mintegy nemzetközösség jelleget öltött, melyet erős keresztény szolidaritás jellemzett, és melyben a római pápák játszottak vezető szerepet. Az európai egység

[13] Halecki [1995] 40-44. o.
[14] Halecki [1995] 44-50. o.

legfőbb elemét a keresztény kultúra jelentette, a politikát is keresztény erkölcsi elvek szabályozták. Ezeket a gyakorlatban ugyan sok esetben megsértették, ám soha nem kérdőjelezték meg elsőrendűségüket. A korszakban dolgozta ki Aquinói Szent Tamás az igazságos, azaz erkölcsileg elfogadható háborúról szóló doktrínáját, megteremtve ezáltal a nemzetközi jog alapjait.[15] Érvelése szerint az a háború tekinthető igazságosnak, melyben legitim hatalom üzen hadat, azt igazságos ok és helyes cél vezérli. A politikai, társadalmi közösség célja a közjó szolgálata, benne mindenkinek megvan a maga helye és szerepe. Aquinói Szent Tamás a közjó szolgálatának és az isteni törvényeknek leginkább megfelelő államformának a monarchiát tartotta. Ahogy egy évezreddel korábban Szent Ágoston az ókor és a középkor határán lezárta a régi gondolkodást és megalapította a középkori keresztény szemléletet, úgy összegezte most Szent Tamás a középkort, megteremtve az újkori eszmék kibontakozásának lehetőségét.[16]

A XI. század első felétől kezdett formát ölteni az az egyházi reformmozgalom, amely előkészítette a terepet az egyházon belül és kívül egyaránt világhatalomra törő pápaság számára. A szerzetesek kezdeti reformtörekvései arra irányultak, hogy megszabaduljanak a helyi feudális hatalmak elnyomásától. A burgundiai Cluny bencés kolostor viszont már a püspököktől való függetlenséget is célul tűzte ki ugyanúgy, mint a szigorú szabályok, a fegyelem helyreállítását. Mindezen törekvések a feudális anarchia felszámolására, a társadalom vallási szellemben való megújítására irányultak.[17]

Ekkor jelentek meg az első egyetemek, *studium generale*-k is. Ezekben a központokban a különböző népek, nemzetek közti magas szintű szellemi együttműködés révén kialakult a korszak harmadik nagy összetartó ereje (az *imperium* és a *sacerdotium*, azaz a világi és az egyházi hatalom után). A *studium generale* így jelentékenyen hozzájárult az antik humanista örökség fennmaradásához, valamint a nemzetek feletti keresztény kultúra további fejlődéséhez.

A kor fontos kérdéseit – emeli ki Halecki – az alábbiak képezték: Először is, a nemzeti birodalmak a római pápát elismerték hűbéruruknak, a német-római császárt viszont nem. Mindez csak kiélezte a második kérdéskört, az 1054-es egyházszakadás utáni egyetemlegesség problémáját: ugyanis mind Róma, mind pedig Bizánc saját magát tekintette az egyetemes keresztény egyház örökösének. A harmadik nagy kérdés, a keresztes háborúk, illetve az arab és tatár veszély pedig közös fellépést, összefogást igényelt.

A nyilvánvalóan szükséges összefogás módjára dolgozott ki két korabeli író és politikai gondolkodó is tervezeteket, melyeket a történész az európai egységgondolat fontos megnyilvánulásainak tart: Padovai Marsiliusról és Pierre Dubois-ról van szó. Marsilius úgy vélte, a keresztény nemzetközösség politikai egysége úgy valósítható meg, ha a vezető szerepet a pápaság játssza benne, és azt egy nemzetek feletti világi szervezet támogatja. Vele némiképp szembehelyezkedve Dubois szerint a pápaság nem alkalmas ilyesféle vezető szerepre, ehelyett létre kell hozni egy szervezetet, amely az államok közti konfliktusokban a döntőbíró szerepét tölti be.

A valóságban, mint ismeretes, egyik tervezet sem valósult meg. Ehelyett Európa egyre inkább sokszínű arculatot kezdett ölteni. A keresztény nemzetközösség tagjai nem ismerték el a Német-Római Birodalom császárát hűbéruruknak, és egymástól is egyre inkább meg akarták magukat különböztetni. Már a keresztes háborúkból fennmaradt leírások is említik, hogy Európa lakói *linguis, tribubus* és *nationibus* különböztek egymástól. A hagyományokra, az elért eredményekre és fejlődésre való büszkeségük is erősítette a sokféleség elemeit, hozzájárulva ezáltal ahhoz, hogy a korábban inkább dinasztikus rivalizálások sok esetben immár nemzeti küzdelmekké alakuljanak át.[18]

[15] In: *Aquinói Szent Tamás filozófiája és teológiája* Ecclesia, Pécs (1987)
[16] Gergely [1982] 140. o.
[17] Gergely [1982] 84-85. o.
[18] Halecki [1962] 89. o.

Megjelent ugyanakkor egy ellentétes tendencia, a föderalizmus eszméje – egy újabb fontos lépcsőfok az európai egység történetében. A XII. század folyamán a lombard városok hívtak életre egy viszonylag rövid életű szövetséget a Német-Római Birodalom ellen, a XIII. század végén, 1291-ben pedig létrejött a svájci konföderáció, a mai Svájc alapja. Az eredetileg kis területen, németek lakta őskantonok szövetségéből kifejlődő alakulat újabb népcsoportokat integrálva fokozatosan kibővült, és elszakadt a Német-Római Birodalomtól. A nemzetek dinasztikus egyesítésére pedig a lengyel-magyar perszonálunió szolgáltatott kiváló példát.[19]

A második nagy problémát az egyházszakadás okozta: a XI. századra a Róma és Bizánc közötti ellentétek odáig mélyültek, hogy 1054-ben a két egyházfő, IX. Leó pápa és Kerullariosz konstantinápolyi pátriárka kölcsönösen kiátkozták egymást. A végleges szakítás egyházpolitikai oka az volt, hogy a pátriárka ökumenikusnak tekintette magát, és nem ismerte el a pápa fennhatóságát a görög egyház felett. Ezen álláspont mögött azonban valójában a nyugati feudális és a keleti fejlődésben rejlő különbségek húzódtak meg.[20] A század folyamán történtek még kísérletek az egység helyreállítására, ám 1204-ben a negyedik keresztes hadjárat folyamán a keresztesek elfoglalták Konstantinápolyt. Megalapították az 1261-ig fennálló Latin Császárságot, és erőszakos latinosításba kezdtek. Új, latin konstantinápolyi pátriárkát neveztek ki, így a bizánci császárság Kis-Ázsia egy szűk sávjára szorult vissza. 1274-ben még egy kísérlet történt az egyesítésre: a lyoni egyetemes zsinat kimondta a nyugati és a keleti egyház unióját a pápa primátusa alatt. Ám ez a görög papság ellenállása miatt csak rövid időre valósult meg. A görögkeleti egyház papsága és hívei ugyanis az uniónak már a gondolatát is elutasították, mivel az nem egyenrangú felek megállapodását, hanem a Romának való teljes alávetést jelentette. A bizánci császár a XIV. század folyamán még egy kísérletet tett a megbékélésre, ám eredménytelenül. Az ekkor helyrehozhatatlanul elmérgesedett viszony javítása azért is roppant fontos lett volna, mivel ebben az időben jött létre és kezdte meg egyre növekvő előrenyomulását Kis-Ázsiában az Oszmán Birodalom. Egyesült erővel talán meg lehetett volna állítani, elkerülve az európai történelem egy sötét és véres időszakát.

A korszak harmadik fő problémakörét alkotó keresztes háború az európai nemzetek első közös vállalkozása volt, melyet a pápaság ösztönzött és irányított. Halecki jogosan emeli ki, hogy a mozgalom csak akkor lehetett volna igazán egységes, ha a világi vezérek nem egymással versengve, saját hatalmuk növeléséhez, a dinasztiák felemelkedéséhez akarták volna felhasználni a harcokat. Így viszont az eredeti eszme, a Szentföld muzulmán uralom alóli felszabadítása, az iszlám térhódítás visszaszorítása és a keresztény kultúra megvédése fokozatosan háttérbe szorult. Ahelyett, hogy a Kelet és Nyugat újraegyesítéséhez vezetett volna, csak még jobban megosztotta a keresztény világot. A XIV. században kirobbant százéves háború tovább csökkentette a keresztes harcok jelentőségét. Így Európa arra sem figyelt fel, hogy a törökök 1354-ben, Gallipoli elfoglalásával immár európai földön álltak.

A keleti rítus szerinti kereszténységet felvevő Kijevi Rusz ebben az időszakban fokozatosan elszakadt Rómától. A XIII. század tatár inváziója, mely után a terület mongol fennhatóság alá került, pedig lehetetlenné tette, hogy a régió Európa szerves részévé váljék.

VII. Európát fenyegető újabb veszélyek

Az ily módon megosztott Európában a következő századok folyamán új típusú, korábban ismeretlen problémát jelentett a reformáció megjelenése. Mivel az európai közösség ekkor nagyrészt vallási jellegű volt, a válság nagy veszélyeket rejtett magában. Halecki helyesen világít rá arra, hogy a

[19] Halecki [1962] 117. o.
[20] Gergely [1982] 86. o.

megfelelő megoldás egymás elfogadása és a békés egymás mellett élés lett volna: összefogás a közös ellenfél, a török ellen. Ehelyett viszont Európa népei ismételten egymás ellen fordultak, energiáikat a vallási küzdelmekre összpontosítva. Az ellenreformáció után Nyugat-Európában megerősödött ugyan a katolicizmus – és az ezt fő célkitűzésévé tevő jezsuita rend –, ám a kontinens területén az előzőeknél is jobban fennmaradt a vallási megosztottság, tovább gátolva a politikai integrációt és fejlődést. A pápaság egyre inkább elvilágiasodott, aminek a legfőbb oka egy történelmi változás volt: ekkor, a nemzeti államok kialakulásának korszakában az univerzális pápaságnak is alkalmazkodnia kellett a korabeli viszonyokhoz. Miután a pápaság nem válhatott nemzetivé, figyelmének előterébe mindinkább a gazdasági és művészeti jelenségek, események kerültek.[21]

Világi téren egyre határozottabban tört utat magának egy korábban kevéssé ismert mozgalom: a nacionalizmus. A nemzetállami fejlődés pedig az egyházi egyetemességgel szemben ható, meghatározó jelentőségű folyamat volt. A XV. és XVI. század fordulóján Itáliában a német-római császár ellen fogtak össze és léptek nemzetvédő harcba az államok**.** Kelet-Európában eközben a kezdődő Habsburg imperializmus ellen lázadtak ekképpen az ott élők. A reneszánsz szemlélet és életérzés megjelenése csak tovább erősítette ezt a folyamatot: a nacionalizmus, a nemzettudat egyre határozottabb megfogalmazást és helyet követelt magának; erősödött az individualizmus, a nemzeti versengés. Hozzájárult a jelenséghez, hogy ekkorra tehető a nemzeti nyelvek irodalomban és közigazgatásban való használatának elterjedése is. A már így is kevéssé létező európai egységet ez az új veszély az eddigieknél is jobban fenyegette: mivel ez az eszme már nem keresztény elvekre épült, nem volt meg benne az az összetartó erő, amely a népeket, nemzeteket az együttműködésre sarkallta volna saját hasznuk keresése, és ennek érdekében az egymással való konfrontáció helyett.[22]

A nacionalizmus erősödésére mintegy válaszként újra felszínre került tetszhalott állapotából a föderalizmus eszméje. Létrejött a szövetségi struktúrájú lengyel-litván föderáció és a Németalföldi Egyesült Tartományok, valamint tovább fejlődött a svájci államszövetség. A német nyelvű kantonok eredeti uniójához a XV. században francia és olasz nyelvű területek csatlakoztak**.** Az ily módon kibővült szövetség nem törekedett hatalmi politika folytatására és erőszakos területnövelésre. Semlegességi politikájának révén sikerült megőriznie külső és belső szabadságát és békéjét is, és – mint ahogy Halecki kiemeli – ez mind a mai napig sikerének, prosperitásának záloga.[23]

Itáliában új politikai eszme, a hatalmi egyensúlyrendszer koncepciója nyert magának teret, mely a későbbiekben a nemzetközi kapcsolatok általánosan elfogadott alapjává vált. Egy szintén fontos európai gondolkodó, Rotterdami Erasmus ennek alapján úgy vélte, hogy minden olyan ország ellen, amely a többinél erősebbnek látszik, jogosan indítható háború.[24] Ez az elmélet viszont szükségképpen együtt járt avval is, hogy az országok egymás közti szövetségeit az épp aktuális erőviszonyok szabályozták. Így a nemzetközi egyensúly instabillá vált.

Mindeközben tovább folytak az Oszmán Birodalom hódításai, egyre nagyobb veszélyt jelentve a keresztény Európára. 1453-ban II. Mohamed szultán elfoglalta Konstantinápolyt, és véget vetett egy több mint ezeréves kontinuitásnak, a Bizánci Birodalom fennállásának. Bizánc elestével a Balkán is török kézre került, és az Oszmán Birodalom immár közvetlenül a nyugati kereszténységet fenyegette. Egy évszázaddal később, 1541-ben a törökök Buda bevételével Európa belső területeiig hatoltak, elszakítva és elszigetelve ezáltal a kontinens dél-keleti részét a keresztény közösségtől. Ezzel párhuzamosan megerősödött egy másik, nem nyugati, ám keresztény hatalom is: a Moszkvai Nagyfejedelemség. Ez a terület fokozatosan kikerült a mongol befolyás alól, önállóvá vált,

[21] Gergely [1982] 204. o.
[22] Halecki [1962] 105. o.
[23] Halecki [1995] 98. o.
[24] Halecki [1993] 198. o.

terjeszkedni kezdett és szinte észrevétlenül kapcsolódott be az európai nagyhatalmi játszmákba. Viszont, mivel mind földrajzi helyzete, mind a területén uralkodó keleti típusú kereszténység inkább a Kelethez, mint a Nyugathoz kötötte, így az új eurázsiai birodalom Nyugat-Európával szemben egyre inkább az Oszmán Birodalommal törekedett jó kapcsolatok kialakítására.[25]

A XVI. század második fele az abszolút monarchiák kibontakozásának korszaka volt. Angliában és Franciaországban megerősödött a központi hatalom. A stabilitás létrejötte kedvezett a gazdasági és társadalmi fejlődés felgyorsulásának. Angliában ez a reformáció szellemében, az anglikán egyház létrehozása mellett történt, Franciaországban a katolicizmus és a hugenották harcai közepette. A Német-Római Birodalom vallásilag széttagolt állapotban volt, Közép-Európa népei pedig mindeközben tovább vívták a török elleni harcukat. Mintegy az európai területveszteségeket kompenzálandó, Nyugat-Európa államai ebben az időszakban kezdtek erőteljes tengerentúli hódító tevékenységükbe. Az újonnan felfedezett és meghódított területekre fokozatosan átvitték kulturális és politikai rendszerüket, meghosszabbítva ezáltal a keresztény közösséget.

VIII. A kontinens felemelkedése

A XVII. és XVIII. századi Európát a francia kultúra hegemóniája jellemezte. A korszak elején IV. Henrik tanácsadójának, Sullynak az Európa-elképzelése uralta a gondolatokat. Az államférfi a *respublica Christiana* mintájára kívánta létrehozni a *république chrétienne*-t, a keresztény köztársaságot**.** Terve, mely által meg akarta szervezni a kontinens államainak együttműködését, az európai nemzetek békés együttműködésén alapult. Elképzelése szerint a hatalmi egyensúlyt a nemzetek konföderációja biztosította volna, melyet egy, minden állam képviselőjét magában foglaló Tanács irányít. Az államok e fórum elé viszik vitás ügyeiket, melyeket az békésen, tárgyalások útján old meg, így elkerülhetőek a kontinens hatalmai közötti összecsapások. Halecki joggal véli úgy, hogy Sully terve ismét az európai egységgondolat megnyilvánulásának tekinthető – ugyanúgy, mint a korszak második felét jellemző voltaire-i elgondolás.[26]

Voltaire abban a korban élt, amikor a reneszánszban gyökerező világi irányzatok győzelmet arattak a vallási eszmék felett, így tervét már nem a kereszténység, hanem az európai kultúra középpontba állítása jellemzi. Az általa *grande république*-nek, nagy köztársaságnak hívott elképzelés, a „művelt elmék hatalmas respublikája" egy közös elvekre épülő kulturális egység megvalósítását jelentette volna. Elgondolása szerint a közösséget a felvilágosodás vezető képviselői irányítanák; az európai népek között érvényesülne a hatalmi egyensúly elve; s a közösség védelmet nyújtana a gyengébbeknek az erősebbekkel szemben.[27]

A nyilvánvalóan jószándékú és nemes francia elgondolásokkal ellentétben viszont a valóságban egyre inkább a szekularizáció nyert magának teret, és a hatalmi egyensúly rendszerét felváltotta a Habsburg – francia rivalizálás. Az 1648-as vesztfáliai béke elismerte a kis államok létjogosultságát, az egymással politikailag és vallásilag versengő, szuverén államok (mint Hollandia vagy Svájc) létrejöttét. A kis államok mellett a nagyhatalmi rivalizálás fontos szereplőjévé vált immár megkérdőjelezhetetlenül Oroszország, és mellette fokozatosan felemelkedett egy új hatalom, Poroszország is. Nyugat-Európában Spanyolország, Franciaország és Anglia versengett egymással a hatalomért és a vezető szerepért. A korszakban megbomlott a haladás egyensúlya is: míg a tudomány és a technika területén addig soha nem látott méreteket öltött, a többi területen lelassult.

[25] Halecki [1995] 129-135. o.
[26] Halecki [1993] 217. o.
[27] Halecki [1993] 219. o.

A felvilágosodás szembeállította ezen kívül a tudományt és a hitet, az európai civilizáció alapjait kérdőjelezve meg ezáltal.[28]

A vesztfáliai békét követően a vallás, a hit fokozatosan a magánéleti szférába szorult vissza; az ellenreformációval véget értek a pápaság nagy századai. A polgári társadalom kibontakozása, a gazdasági fejlődés és a politikai versengés súlypontja egyaránt a kontinens északnyugati részére helyeződött át, háttérbe szorítva így Rómát és vele együtt a latin-mediterrán kultúrát. A felvilágosodás századában a pápaság minden korábbinál inkább szembekerült a korral: politikailag a felvilágosult abszolút monarchiákkal; szellemileg a racionalizmust és a szekularizációt hirdető polgári eszmékkel.[29]

A nagy francia forradalmat követően, a XIX. században a nagyhatalmak között viszonylagos béke honolt. Halecki egy újabb egységgondolat megvalósítására, az 1815-ben létrehozott Szent Szövetségre hívja fel a figyelmet. A Szövetség célja a status quo és a monarchiák fenntartása volt; az egyházé és a pápáé pedig ennek eszmei és erkölcsi eszközökkel történő alátámasztása. Hiba volt viszont, hogy a Szent Szövetség nem rendelkezett állandó szervezettel: csupán konferenciarendszerben működött, és ezeken a konferenciákon a közös cselekvés helyett egyre inkább az egyéni érdekek érvényesítése került előtérbe. 1878-ban, a berlini konferencián ezt, a század első felét jellemző nagyhatalmi koncertet végleg felváltotta a szövetségek rendszere, amely elvezetett az első világháborúhoz.

A pápaság történetének e korszakából két név érdemel említést. A XIX. század első felének pápaságát XVI. Gergely (1831-1846) regnálása fémjelezte, aki kevéssé ismerte a korra jellemző és az egyházat is érintő világi problémákat és mereven elzárkózott a világban végbement változásoktól. Magatartásával kiélezte a konfliktust az olasz nemzeti törekvésekkel és a polgári átalakulással, a *Risorgimento*val szemben. Az ekkor felszínre került ellentétek vezettek el végül az 1870-es, a Vatikán számára sorsdöntő év eseményeihez, melyek következtében a pápák világi hatalma megszűnt. Az olasz királyi csapatok 1870 szeptemberében bevonultak Rómába, megszállták a Pápai Állam megmaradt területeit, majd kimondták az egységes Olaszországhoz való csatlakozást. A második, említésre méltó személyiség XIII. Leó pápa (1878-1903), aki rugalmas politikájával le tudta vezetni az egyházon belül felgyülemlett feszültségeket. Tevékenységének középpontjában az egyház és a modern kultúra összehangolása állt, melynek szerves részét képezte a kereszténység modernizálása. Pontifikátusa alatt a katolikus egyház valóban világegyházzá vált: a missziós tevékenység megsokszorozódott, a katolikus misszionáriusok egyúttal kultúrmissziós szerepet is betöltöttek. A század végére XIII. Leó feloldotta az egyház és a társadalom között feszülő ellentétet, és a katolikus egyházat ismét a nemzetközi politika – egyre zavarosabb – színterére vezette.

IX. A XX. század megosztottsága

A századfordulón ugyan történtek kísérletek a nemzetközi béke megőrzésére, visszahozatalára, ám ezek egyike sem járt sikerrel. Miközben a gyarmatosítás csúcspontjára ért, és Európa ezáltal átmenetileg világhegemóniára tett szert, a gyarmatosító hatalmak közti rivalizálás és bizalmatlanság is tetőfokára hágott. A leigázott népekben ezen kívül – ugyanúgy, mint Kelet-Közép-Európa népeiben – egyre erősödött a nemzeti ellenállás és öntudat, az önrendelkezésre való törekvés az elnyomó hatalmakkal szemben. Ez utóbbi is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy 1914-ben kirobbanjon az első világháború.

[28] Halecki [1962] 169. o.
[29] Gergely [1982] 244-274. o.

A világháborút követően ismét erőre kaptak az egységtörekvések. A háború utáni kimerültség, a meggyengült nagyhatalmak minden korábbinál jobban indokolták és igényelték a szövetségek létrejöttét. Halecki két példát említ: egyrészt a regionális antantok, másrészt a Népszövetség megalakulását. Az első próbálkozás eleve kudarcra volt ítélve. Mivel a kisebb országok az összefogás helyett saját érdekeiket tartották szem előtt – egymás vonatkozásában is –, így hosszú távon nem lehettek sikeresek. A Népszövetség eszméje működőképes volt ugyan, ám csak addig, amíg az Egyesült Államok tevékenyen részt vállalt benne. Utána fokozatosan elhalt, és ismét előtérbe került a nagyhatalmi rivalizálás.[30]

Az olasz állam 1929-ben megegyezett a Szentszékkel: a lateráni szerződések megkötésével a pápai állam ismét visszanyerte függetlenségét; Olaszország elismerte a pápa szuverenitását a Rómában 0,44 km^2 területen fekvő Vatikánváros felett. A konkordátum biztosította egyúttal az egyház teljes szabadságát, államvallásnak nyilvánította a katolikus vallást, a Szentszék pedig elismerte az egyházi javak addigi szekularizálását. Az 1870-ben hivatalosan megszűnt pápai állam így újra életre kelt, és mind a mai napig ebben a formájában működik.[31]

A katolikus egyház és a pápaság helyzetének ilyetén konszolidálódása után, az európai nagyhatalmak újfent fellendülő versengése vezetett el a második világháborúig. A háború lezárultát követően, 1945-ben a szabad Európa területe töredékére zsugorodott: határai a Nagy Károly korabeli Európa határaival estek egybe. Tehát – mondja Halecki – úgy nézett ki, mintha Európa visszatért volna az ezer évvel korábbi állapotába, egy millenniummal előbbre. Most viszont, ellentétben az akkoriakkal, Európa vezetőinek nem a keresztény szellemiség jegyében kellett újjászervezniük a kontinenst a keleti barbár támadókkal szemben, hanem a béke és együttműködés szellemében gazdasági, kulturális és egyben politikai síkon is, figyelmen kívül hagyva az ideológiák közti harcot.

A római katolikus egyház a második világháború után erőre kapó kommunizmust mélyen elítélte, és véleményét ennek megfelelő rendelkezésekben tette közzé. 1957-ben XII. Pius pápa (1939-1958) üdvözölte a Római Szerződések aláírását, az Európai Gazdasági Közösség létrejöttét. Az új egységtörekvésben a katolikus szemlélet győzelmét látta: az integráció szóvivői ugyanis főként a francia és nyugatnémet katolicizmus vezetői közül kerültek ki. XII. Pius Nyugat-Európa gazdasági és politikai összefogásában a szocialista világrendszer ellensúlyozó erejét vélte felfedezni – gondolataival, tetteivel méltán kiérdemelve a „politikus pápa" elnevezést.[32]

1958-ban XXIII. János pápával (1958-1963) és az általa összehívott reformzsinattal új korszak kezdődött a pápaság és a római katolikus egyház történetében. XXIII. János meghirdette az *aggiornamento*, a modernizálás, a kor követelményeihez való alkalmazkodás politikáját. Elhatárolódott a világi hatalmaktól, és a második vatikáni zsinattal a keresztény diplomácia egyik sarkalatos tételévé emelte a keresztény egyházakhoz való közeledést, a megbékélést az ökumenizmus szellemében – az egységgondolat új formáját jelenítve meg ezáltal.

X. Befejezés

Oscar Halecki *Európa millenniuma* c. könyvét 1963-ban, a hidegháború közepén, a fegyverkezési verseny csúcspontján írta. Ekkor azt a következtetést vonta le: „úgy tűnik, Európa millenniuma világméretű válsággal ér véget".[33] Ma már tudjuk, hogy szerencsére nem ez következett be.

[30] Halecki [1962] 248. o.
[31] Gergely [1982] 342-344. o.
[32] Gergely [1982] 363-365. o.
[33] Halecki [1993] 307. o.

Az Európai Unión, korunk gazdasági és mindinkább politikai egységén, egységtörekvésén kívül az elmúlt évtizedek pápái egy másik fajta egység szószólóivá váltak. A XXIII. János által elindított ökumenizmus szelleme jellemezte VI. Pál (1963-1978) és minden korábbinál inkább II. János Pál pápa (1978-2005) regnálását. 1965-ben VI. Pál és Athenagoras konstantinápolyi pátriárka kölcsönösen visszavonták az 1054-es kiközösítést, amellyel megtették az első lépést a keresztény egység helyreállítása felé. II. János Pál pedig szívügyének tekintette a vallások közti párbeszéd, megbékélés és együttműködés előmozdítását. Ezen a téren tett erőfeszítéseinek, cselekedeteinek felsorolása helyett álljon itt csupán egyik gyakran hangoztatott kijelentése, amely híven tükrözi politikai hitvallását: „Európának mindkét tüdejével, a nyugatival és a keletivel egyaránt lélegeznie kell".

Egy más értelemben vett „nyugati és keleti tüdő" összebékítése vette kezdetét 1989-ben, a közép-kelet-európai államokban végbement rendszerváltásokkal. Ma, 2008-ban tiszta lelkiismerettel jelenthetjük ki, hogy az eddigi erőfeszítések sikerrel jártak: Európa államai a XXI. század elején minden korábbinál inkább egységesnek mondhatók.

Fontos említést tenni ezen kívül arról, amit Halecki munkássága során mindvégig kiemel: nevezetesen, hogy az európai történelem folyamatos, a szakaszainak jelölésére használt korszakhatárok és elnevezések (mint ókor, középkor vagy újkor) pedig félrevezetőek. Az európai civilizáció a X. századtól kezdve oszthatatlan egészet alkot, gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális változásokkal ugyan, de mindig keresztény és humanista alapon állt – a korszakok csupán a folyamatos fejlődés különböző fázisait jelölik. Míg az ókort és a középkort az államok fokozatos kialakulása kíséri végig, a közép- és az újkort a reneszánsz köti össze, újjáélesztve az antik értékeket, és egyúttal gazdagítva is azokat.

Mindent összevetve megállapítható tehát, hogy Oscar Halecki a kereszténységnek elsőrendű, az európai közösséget formáló szerepet tulajdonít. Érvelését meggyőző tényekkel, példákkal támasztva alá Európa történelmének egy nagyszerű leírását és elemzését tárja elénk

Irodalomjegyzék

Brown, Peter [1999]: *Az európai kereszténység kialakulása.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

Gergely Jenő [1982]: *A pápaság története.* Kossuth Kiadó, Budapest

Gery Klára [2007]: *II. János Pál, a béke követe.* Tanulmány – kézirat

Halecki, Oscar [1995]: *A nyugati civilizáció peremén.* Századvég Kiadó, Budapest

Halecki, Oscar [1962]: *Az európai történelem határai és megosztottságai.* University of Notre Dame Press, Notre Dame

Halecki, Oscar [1993]: *Európa millenniuma.* Századvég Kiadó, Budapest

Horváth Jenő [2001]: *Évszámok könyve I.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Maxwell-Stuart, P. G. [2007]: *Pápák krónikája.* Móra Könyvkiadó, Budapest